

# NOTES INCIDENTALS SOBRE EL DR. ESTEVA

ORIOI ROMANÍ  
Universitat Rovira i Virgili  
oriol.romani@urv.cat

Amb molt de gust m'afegeixo a la publicació d'homenatge al Dr. Esteva, que va ser un personatge decisiu per a la meua vida professional, però, precisament per això, també per a la meua vida en general. Com es veurà de seguida, la meua modesta aportació no adoptarà una perspectiva historiogràfica o semblant, sinó que serà una cosa molt personal, simplement intentaré destacar alguns records de la meua relació amb ell que ajudin a acabar d'entendre la seva figura, tant pels que el van conèixer i/o eren per allí en els moments àlgids d'aquesta relació (del 1970 a mitjan anys 80, sobretot), com per aquelles persones que no van viure aquella època.

El Dr. Esteva. Sí, així era com sempre l'hem conegut, el Dr. Esteva. No el Dr. Claudi, o en Claudi o l'Esteva, encara que alguna vegada en una conversa col·loquial amb terceres persones podia sortir aquesta última expressió. La seva identitat anava lligada a aquesta expressió formal, el Dr. Esteva, que emanava de la seva pròpia formalitat en les relacions i que s'expressava, per exemple, en el fet que sempre ens va tractar a tots

de vostè, per més que fóssim els seus alumnes i deixebles. Que tingués aquesta formalitat no volia dir, però, que tingués un tracte fred, ni molt menys; amb el temps, i coneixent una mica la societat mexicana on ell va viure tants anys i on es va formar com a antropòleg, he pensat que era una de les herències d'aquesta formació, la d'una societat amb una cultura pública molt formal, que no vol dir que al mateix temps no pugui vehicular unes relacions empàtiques i amb un grau del que nosaltres en podríem dir *carinyo* que, de vegades, fins i tot ens pot semblar excessiu, almenys des de la nostra perspectiva d'europèus. Però que, segons em va explicar un amic antropòleg que fa molts anys que viu allí, podria ser com una forma de control de l'espai públic en una societat potencialment molt violenta. La formalitat seria una manera d'evitar ambigüitats i malentesos que poguessin acabar malament.

Si he començat per aquest element, sens dubte menor, en relació amb el Dr. Esteva, és perquè això em sembla que forma part d'un tot molt més ampli, que és aquella formació mexicana esmentada, i el seu deute amb Mèxic, no només com a exiliat polític, sinó, sobretot, com a antropòleg. I aquí ve un segon element sobre el Dr. Esteva, i és que venia amb l'aureola d'exiliat retornat que, finalment, va recalcar a Barcelona després d'un període de transició a Madrid; període, per cert, que va saber aprofitar molt bé amb la fundació de l'Escuela de Estudios Antropológicos, entre altres coses. Les connotacions que incorporava la seva biografia, o almenys la part d'ella que ens havia arribat aleshores, era un altre element d'atracció cap a la seva figura. Tant pel que significava políticament, com perquè, dins de la Universitat, sempre donava una certa seguretat l'existència de professors —i, sobretot, catedràtics; cal no oblidar que encara estàvem en una època molt jeràrquica dins la nostra *alma mater*— clarament anti-franquistes, amb els quals poder tenir certa complicitat i, fins i tot, que, si calia, que et poguessin defensar... Encara que això últim ja es va veure que era molt relatiu quan els «grisos» van començar a entrar a les universitats a repartir mastegots a tort i a dret.

De fet, les xerrades i reflexions sobre política van ser, almenys per mi, una part important de la meua relació amb el Dr. Esteva. Ben aviat ell també sabia quin peu calçava jo, ja que ens vam conèixer el curs 1970-71

durant el qual em van jutjar al sinistre TOP —Tribunal de Orden Público. Al costat d'un gran respecte per les meves opinions «radicals» del moment, tampoc no s'oblidava, però, de llançar-me gerres d'aigua freda de realisme polític, a partir de les seves experiències vitals, però també dels seus coneixements teòrics. Des del meu idealisme, algunes de les seves opinions de vegades em resultaven difícils d'acceptar i, d'altres vegades, no les acabava d'entendre. Com aquella ocasió en què, comentant que jo havia estat a la presó Model durant l'estat d'excepció del 1969, i que allí havia conegut gent molt diversa, però entre els quals hi havia, per exemple, Coll i Alentorn, futur president del Parlament de Catalunya, o Solé Tura, futur ministre socialista, ell em va dir: «Potser ara no s'ho cregui, Oriol, però a vostè li pot haver anat molt bé aquest pas per la presó. Pensi que, a mig termini, els contactes que ha fet allà li poden ser molt útils.» Allò em va semblar gairebé un estirabot, però vist en perspectiva està clar que ell sabia molt bé de què parlava; i segurament la cosa s'hauria confirmat més si m'hagués dedicat professionalment a la política.

Però anem al més important, que serien les relacions més estrictament acadèmiques. Jo vaig fer Filosofia i Lletres entre el 1970 i el 1975 i pertanyo, doncs, a la generació que, segons s'ha recordat ja alguna vegada, vam començar poc abans del judici de Burgos i vam acabar poc abans de la mort del dictador. I vaig tenir la sort d'encertar l'anomenat Pla Maluquer, que s'havia iniciat el curs anterior, impulsat pel degà de la Facultat: Joan Maluquer de Motes, i que es caracteritzava, per una banda, per la seva flexibilitat: després dels dos primers anys comuns, hi havia tres cursos d'especialitat, però, en tot cas, hi havia un ampli ventall d'optativitat (també entre especialitats), que permetia fer-te un itinerari molt d'acord amb els teus interessos. I, per l'altra banda, també es caracteritzava per la seva interdisciplinarietat i, en els dos anys comuns hi havia una sèrie d'assignatures obligatòries d'ampli espectre, en podríem dir: Filosofia, Sociologia, Antropologia, Lingüística, Geografia, Història, Psicologia...

Doncs bé, en aquest context, el curs 1970-71 vaig cursar l'assignatura d'Antropologia Cultural, que impartia el Dr. Esteva. I com hem comentat alguna vegada amb els col·legues que vam formar part del primer nucli d'antropòlegs catalans de postguerra (a aquelles altures!... però aquesta

va ser una de tantes empremtes del franquisme), la majoria dels quals, a més, teníem en comú ser deixebles del Dr. Esteva, sembla que ell ens va anar «pescant» per a l'antropologia, amb unes classes on estimulava la nostra curiositat, parlant-nos no d'un món, sinó de molts mons, amplis, variats i, en molts casos, exòtics, on valorava les nostres aportacions, tenia molta atenció pels nostres treballs, que podíem discutir fora d'hores de classe... I ens va estimular també amb el mecanisme bàsic de l'activitat acadèmica, en sentit estricte (per més que molta gent s'entesti a amagar-ho sota moltes floritures): em sembla que, curiosament, la majoria de nosaltres va tenir com a nota final d'aquella assignatura introductòria a l'antropologia matrícula d'honor.

Total, que des del primer moment l'antropologia em va fascinar; primer a través d'aquell professor que ens transmetia totes aquelles coses tan interessants, i després ja a partir de moltes lectures; perquè era una altra manera de veure les coses, que jo diria que molts de nosaltres, sense saber-ho, estàvem esperant, i que va caure en camp abonat. En el meu cas, almenys, va resultar un punt de vista que em permetia contrastar moltes de les coses que havia anat adquirint a través de la militància i de la formació política marxista. Suposo que no és casual, doncs, que dins les teoritzacions marxistes, m'acabés inclinant més pel culturalisme gramscianista que no per l'estructuralisme d'Althusser, malgrat la gran influència d'aquest darrer en aquells moments (i a qui vam poder escoltar, *en vivo y en directo*, a una de les escoles d'estiu de Rosa Sensat d'aquells anys). De fet, vam formar un grup amb gent de diverses facultats al qual vam posar el discret i senzill nom de: «Por una política revolucionaria en el frente de la enseñanza» que, una vegada que van detenir dos dels nostres companys, va aparèixer una nota al diari on el periodista afirmava que es tractava d'un «*grupo de orientación gramsciana*»; ens va deixar esmaperduts (i ben intrigats, cal dir-ho...) que un periodista pogués filar tan prim i encertar d'aquella manera en la premsa de l'època...

Però resulta que aleshores encara no es podia fer la carrera d'Antropologia, ja que, a part de l'assignatura introductòria esmentada, només se n'oferien dues més, si mal no recordo, impartides també pel Dr. Esteva, que eren Cultura Azteca i Cultura Andina. Evidentment, també les vaig

fer, malgrat que l'americanisme no fos el meu interès principal. Però, com gairebé tot a l'època, s'havia d'anar rasant coses de tot arreu, i en aquest cas em van servir per anar consolidant, ni que fos precàriament, aspectes teoricometodològics lligats, per exemple, a l'etnografia. Amb el Dr. Esteva vaig descobrir que és molt diferent quan et parlen d'un tema sobre el qual aquella persona que t'ho explica l'ha viscut i treballat directament, ja que te'l pot transmetre amb tota la seva intensitat i plasticitat, amb els detalls i les contradiccions que sempre hi ha en totes les situacions viscudes, que no quan t'expliquen coses només llibresques que, per arribar a tenir la mateixa transcendència en la teva formació, requereixen, en tot cas, de molt d'artifici –i no utilitzo aquest mot en sentit per força negatiu.

Mai no li agraiem prou al Dr. Esteva que, amb el seu mestratge i amb les oportunitats que ens va oferir, ens encaminés cap a l'antropologia. Sobretot si tenim en compte que, al mateix temps, malgrat que ell pertanyia molt clarament a una escola, la de cultura i personalitat, mai no ens va imposar les línies teòriques d'aquesta escola. Encara que els llibres més treballats van ser els d'autors com, per exemple, Ralph Linton, Abraham Kardiner, Melville Herskovits o una de les seves pròpies obres sobre cultura i personalitat, evidentment vam veure molts altres autors bàsics i, sobretot, quan vam iniciar les nostres carreres professionals com a antropòlegs ens va deixar una gran llibertat d'opció a tots i cadascun de nosaltres. Mai no sabrem si ho va fer per ple convenciment o fent de la necessitat virtut, ja que en aquell moment la institucionalització de la disciplina era encara molt dèbil, amb la qual cosa no hi havia massa formes de «condicionament» de les línies que s'havien de seguir al Departament. I, a més, al llarg dels anys setanta vam entrar progressivament en un ambient antiautoritari que feia molt difícil qualsevol tipus d'imposició a la Universitat, ja que podríem dir que, durant uns anys, i donat el context general, va predominar la «*communitas*» sobre l'«estructura», fent servir els conceptes de Víctor Turner. La qüestió és que la cosa va anar així i, malgrat que una formació sistemàtica pot tenir molts avantatges, aquella que vam viure —tot i els inconvenients evidents— també va tenir els seus avantatges, ja que ens va permetre —potser fins i tot obligar a— explorar camins més enllà de les fronteres disciplinàries i anar construint uns cur-

rículums personals molt més lligats als interessos i/o situacions de cada un/a, que no als de la institució. Ja que, d'alguna manera, em sembla que l'antropologia no és més —ni menys— que un instrument intel·lectual a través del qual es poden desenvolupar uns interessos que tu tens sobre el món, i crec que la flexibilitat d'aquella formació, en aquest sentit, va jugar a favor nostre.

Un cop acabada la carrera i després de dos anys en què vaig tenir experiències professionals diverses (entre altres, gerent d'una companyia de teatre, «popular i català», això sí; o professor d'història a un institut autogestionat pels alumnes, pares, veïns del barri i profes —força allucinant i esgotadora, per cert—), vaig tornar a la Universitat com a professor ajudant. De tota manera jo no havia deixat l'antropologia, ja que amb els companys i les companyes que vam acabar fundant l'ICA ja començàvem a organitzar moltes sessions d'estudi entre nosaltres i, sobretot, aquells seminaris que es van allargar diversos anys en què, amb pocs calés i moltes ganes, vam aconseguir que passés per aquí el bo i millor de l'antropologia més o menys crítica del moment. Al mateix temps, continuava anant de tant en tant al Centre de Etnologia Peninsular, dirigit pel Dr. Esteve, com una continuïtat de les pràctiques que havia iniciat a la carrera, cosa que em permetia continuar la relació tant amb ell com amb els altres col·legues. Recordo amb especial *carinyo* la catalogació de les fitxes que havia fet Amades sobre renecs, que va resultar una feina molt divertida. Tot això, sens dubte, va influir en la forma que vaig tornar a la Universitat ja que, segons em van explicar, hi havia una plaça de professor ajudant i es va fer una reunió de professors per decidir qui l'ocuparia: van anomenar una terna, de la qual jo era el primer; em van dir si hi volia anar, i vaig dir que sí. Tot un signe dels temps que corrien...

Quan vaig entrar al Departament com a professor ajudant, vaig veure que, malgrat l'ambient de *communitas*, o potser precisament per això, la cosa s'anava posant tensa. El nivell de discussió, però, era molt diferent dels encesos debats que havia patit a l'institut l'any anterior on, sobretot cap a final de curs, poc menys que ens dèiem el nom del porc a la cara. No, a la Facultat vaig veure que tot això de la lluita pel poder anava de manera més fina, s'embolcallava sota argumentacions teòriques en què, aparent-

ment, semblava que es parlava de grans principis; bé, amb algunes excepcions glorioses... Sigui com sigui, estava clar que —el freudisme mana— havia arribat el moment de matar el pare, i la majoria de nosaltres ens vam posar mans a l'obra, amb més o menys entusiasme, segons els casos, tot s'ha de dir. Sort que, amb els anys, va anar sorgint l'ocasió d'anar cap a Tarragona, on uns quants vam anar fent via, no tant perquè fóssim precisament els més implicats en el conflicte del moment, sinó perquè teníem clar que preferíem ser *cabeza de ratón que no cola de león*. I allí hem pogut desenvolupar l'antropologia que, no sé si és exactament la que ens havíem imaginat, però sí que ha estat la que ens ha agradat. La crisi va passar, i el temps i la distància crec que ens ha permès reavaluar la figura del mestre.

Evidentment, com era preceptiu a l'època, el Dr. Esteva, el catedràtic, va ser qui em va dirigir tant la tesina com la tesi doctoral, que ja anava del tema drogues, que després m'ha acompanyat tota la vida. El tema era nou en el nostre context, i es tractava d'una *anthropology at home*, que en diríem ara; així que, dirigir, el que es diu dirigir, més aviat poc. Però aquí torna a sortir el geni del Dr. Esteva: ell va acceptar aquella temàtica amb gran entusiasme i, encara que poc, de tant en tant discutíem alguns aspectes de la tesi, sobretot si eren de tipus psicològic. Un dia se'm va acudir esmentar Lacan i, mare de Déu!, com si hagués *mentado a la bicha!* Ja vaig veure que no era sant de la seva devoció. Fins i tot volia donar-me facilitats: «Miri, en aquests *sillons* que tenim aquí [a l'entrada del Departament] vostè podria venir amb els seus informants, i podrien fumar això, sense problemes, eh?». Encara que fos a distància, em va anar acompanyant al llarg de la tesi i el dia de la presentació, quan al final vaig posar el «Tambourine Man» de Bob Dylan i el licors d'en Pau Riba, l'home estava encantat.

Després, vaig anar veient el Dr. Esteva de manera esporàdica. Encara recordo la darrera xerrada llarga que vam tenir —i qui el va conèixer ja sap que quan dic llarga, vol dir llarga de debò, perquè quan començava no hi havia qui el parés...—; va ser a Guadalajara (Mèxic), on jo havia anat a un congrés que es feia al Colegio de Jalisco i a l'hora del cafè, allà en un pati, veig el Dr. Esteva que surt per una porta; aparentment, pel físic, era el mateix Dr. Esteva que jo havia deixat quinze o vint anys enrere, però ja

tenia prop dels noranta anys! Ens vam saludar amb gran alegria, i després de preguntar-me pels uns i altres, de seguida em va començar a explicar amb gran entusiasme els seus plans de recerca, els seus descobriments... En fi, *chapeau! Genio y figura hasta la sepultura.*

I sí, encara que, coses de la vida, del seu enterrament en tinc un mal record, per mi sempre quedarà la figura del científic agnòstic, crític i respectuós, i de l'home compromès amb la seva època que, malgrat tot, va saber ser un mestre.